

Dariusz Gabrel

ŚLEDZTWO DOTYCZĄCE UWIĘZIENIA PRYMASA STEFANA WYSZYŃSKIEGO

1. Wprowadzenie

W Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie w latach 2001-2006 prowadzono śledztwo dotyczące uwięzienia Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Bezpośrednio po powołaniu do funkcjonowania w 2000 r. Instytutu Pamięci Narodowej podjęto decyzję o prowadzeniu tego postępowania z urzędu jako kwalifikowanej, w oparciu o przepisy ustawy o *Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*¹, zbrodni komunistycznej. Cel postępowania był determinowany przepisami ustawy o IPN, jak również przepisami *Kodeksu postępowania karnego*² w postaci wszechstronnego wyjaśnienia okoliczności sprawy oraz ustalenia i pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców. Sentencja zakresu rzeczowego prowadzonego śledztwa określała sprawę: „bezprawnego pozbawienia wolności Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego, w okresie od 25 września 1953 r. do 28 października 1956 r. w Warszawie, Rywałdzie Królewskim, Stoczku Warmińskim, Prudniku Śląskim i Komańczy, będącego następstwem przekroczenia władzy przez urzędników państwowych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, tj. o przestępstwo z art. 248 § 2 i art. 286 § 1 kodeksu karnego z 1932 r. w zw. z art. 2 ust. 1 i w zw. z art. 3 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu”.

Dr DARIUSZ GABREL, prokurator, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu; ul. Gen. A. Kosińskiego 3, 05-825 Grodzisk Mazowiecki, Polska; e-mail: adres.taty@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2219-1154>

¹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o *Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, Dz. U. z 2018 r., poz. 2032.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks postępowania karnego*, Dz. U. z 2018 r., poz. 1987 z późn. zm. [dalej cyt.: k.p.k.].

Przedmiotowe postępowanie, po zgromadzeniu materiału dowodowego liczącego kilkadziesiąt tomów akt, zostało postanowieniem z dnia 27 lutego 2006 r. umorzona na podstawie art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k. wobec stwierdzenia, że sprawcy czynu nie żyją. W toku śledztwa zgromadzono obszerny, tak pod względem objętości akt sprawy, jak i jego zawartości merytorycznej, materiał, który ujawnił kulisy bezprecedensowej w dziejach Państwa Polskiego akcji wymierzonej w Kościół katolicki w Polsce, w osobie Jego zwierzchnika, Księdza Prymasa Stefana Wyszyńskiego.

2. Bezprawne działania władz wobec Kościoła katolickiego

Działania o charakterze bezprawnym w stosunku do Kościoła były już odnotowywane, może nie bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, ale już od 1947 r. do 1956 r. Z perspektywy tysiącletniej obecności Kościoła w dziejach Polski, przeżywał on jeden z trudniejszych okresów, będąc przez państwo w tych latach nie tylko szykanowanym, ale też bezwzględnie zwalczanym, zarówno w aspekcie ideologicznym, strukturalnym, jak i instytucjonalnym. Działania organów państwa ludowego zmierzały do ograniczenia roli i funkcji Kościoła katolickiego, jaką spełniał on w życiu społecznym i narodowym. Polegały one na przyjmowaniu takiego prawa, które zarówno ograniczało działalność Kościoła wprowadzając świeckość w obszarach, gdzie to było możliwe, jak i wręcz uniemożliwiało funkcjonowanie struktur kościelnych.

Działania te powodowały naturalny sprzeciw Kościoła i reakcję Episkopatu oraz kierownictwa w osobie Prymasa Stefana Wyszyńskiego. Doprowadziło to do podjęcia decyzji przez najwyższe gremium władz komunistycznych (Prezydium Rządu PRL) o uwięzieniu Prymasa. Wcześniej, Sekretariat Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w osobach: Bolesław Bierut, Jakub Berman, Józef Cyrankiewicz, Władysław Dworakowski, Hilary Minc, Zenon Nowak, Edward Ochab, Edmund Pszczółkowski, Stanisław Radkiewicz, Franciszek Józwiak, Roman Zamborowski i Stanisław Zawadzki w dniu 23 września 1953 r. na posiedzeniu nr 261 podjął decyzję co do osoby ks. Wyszyńskiego. W protokole posiedzenia odnotowano: „Do p. 1 porządku dziennego w związku z informacją towarzysza Tomasza [Bolesław Bierut – D.G.] o zachowaniu się Episkopatu po procesie biskupa

Kaczmarka i innych, Sekretariat zaakceptował wnioski o zakazaniu arcybiskupowi Wyszyńskiemu w związku z jego ogólnie wrogą postawą, [słowa *w związku z jego ogólnie wrogą postawą* nadpisano odręcznie – D.G.], wykonywania funkcji związanych z dotychczasowymi jego stanowiskami kościelnymi i ustalił wytyczne dalszych stosunków z Episkopatem. Sekretariat wskazał również na konieczność wszczęcia szerszej akcji masowej na odcinku demokratycznych Księży intelektualistów”.

Bezspornie bezpośrednią konsekwencją stanowiska Sekretariatu Biura Politycznego partii stanowiło podjęcie w dniu 24 września 1953 r. przez Prezydium Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w składzie Hilary Minc jako przewodniczący oraz Józef Cyrankiewicz, Władysław Dworakowski, Tadeusz Gede – wiceprezes Rady Ministrów, Stanisław Jędrzychowski – wiceprezes Rady Ministrów i Zenon Nowak, uchwały nr 700/53 o środkach zapobiegających dalszemu nadużywaniu funkcji pełnionych przez abp. Wyszyńskiego o następującej treści: „W oparciu o postanowienia Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej o nadużywaniu wolności sumienia i wyznania dla celów godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej /art. 70 pkt. 3/ jak również zgodnie z założeniami dekretu z dnia 9 lutego 1953 r. oraz Zarządzenia Prezesa Rady Ministrów w sprawie wykonania Dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych /§/ Prezydium Rządu postanawia: Na skutek uporczywego nadużywania przez ks. Arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego piastowanych przez niego funkcji i stanowisk kościelnych dla celów godzących w interesy PRL, osłaniania i patronowania poczynaniom naruszającym obowiązujące ustawy i zarządzenia władz państwowych, a równocześnie siejącym niepokój i godzącym w jedność społeczeństwa polskiego w obliczu zakusów na nienaruszalność granic Rzeczypospolitej Ludowej zakazać ks. Arcybiskupowi Stefanowi Wyszyńskiemu wykonywania funkcji wynikających z piastowanych przezeń dotąd stanowisk kościelnych. Celem zapobieżenia dalszym szkodom wynikającym z wyżej wymienionej działalności ks. Arcybiskupa Stefana Wyszyńskiego zleca się właściwym organom państwowym dopilnowanie natychmiastowego opuszczenia przez niego miasta Warszawy i zamieszkania w wyznaczonym klasztorze bez prawa opuszczania tego klasztoru aż do nowego zarządzenia władz”.

Uzyskana w toku śledztwa przedmiotowa uchwała oznaczona została „za zgodność Szef Urzędu Rady Ministrów Kazimierz Mijał – Minister”. W odniesieniu do wszystkich wskazanych wyżej osób w toku śledztwa dokonano ustaleń, czy osoby te żyją i kiedy zmarły. Stwierdzono, że niestety nikt z ówczasnie podejmujących te kluczowe decyzje nie żyje. Uchwała Prezydium Rządu z dnia 24 września 1953 r. została przekazana do realizacji Ministrowi Bezpieczeństwa Publicznego Stanisławowi Radkiewiczowi, który w rozkazie nr 041 z dnia 25 września 1953 r. Nr-AA-228/53 skierowanym do pułkownika Karola Więckowskiego Dyrektora Departamentu XI MBP – jednostki odpowiedzialnej za walkę z Kościołem stwierdził: „W porozumieniu z Generalnym Prokuratorem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz Dyrektorem Urzędu do Spraw Wyznań polecam podać do wiadomości ks. arcybiskupowi Wyszyńskiemu Uchwałę Prezydium Rządu z dnia 24 września 1953 roku i przypilnować jej wykonania zgodnie z wydaną przeze mnie instrukcją”.

3. Zatrzymanie Prymasa Stefana Wyszyńskiego

Powyższe decyzje zapoczątkowały bieg faktycznych wydarzeń, gdzie przed Pałacem Prymasowskim przy ul. Miodowej w Warszawie, wieczorem po nabożeństwie kościelnym w Kościele Św. Anny, funkcjonariusze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego zatrzymali i zmusili do opuszczenia miejsca Prymasa Polski wywołując go do Rywałdu. Prowadzone śledztwo odzwierciedliło bardzo szczegółowo przebieg wydarzeń łącznie z cenną informacją ustną, jaką złożył bp Antoni Baraniak, który początkowo obserwował akcję urzędu bezpieczeństwa będąc w ogrodzie. Bp Baraniak następnego dnia nad ranem, jak sam wspominał: „przez cały czas tej rewizji dochodziły głuche huki ze strony rezydencji i słychać było tłuczenie w mury na dole rezydencji. Najgłośniejsze rezonowały huki z piwnic, tak silne, że odczuwało się drganie murów. Od zmęczenia kilka razy zdrzemnąłem się na krześle, ale nie czepiali się mnie, ani też księdza prałata Władysława Padacza, który też często zasypiał. Sam odmówiłem kilka różańców. Nad ranem zjawił się jakiś oficer (jeden czy dwóch) i zaprowadzili mnie do mojego pokoju na I piętrze. Najpierw pogrzebali w różnych rzeczach i papierach, potem odczytał jeden z ubowców postanowienie prokuratury wojskowej, że jestem aresztowany

– ale papierka mi nie dali”. Prymas będąc zatrzymywany, powiedział do bp. Baraniaka: „proszę poinformować biskupów, że dobrowolnie nie zrzekam się i nigdy nie zrzekną się swoich stanowisk. Jeżeli będę postawiony przed sądem, proszę nie dawać mi żadnego adwokata, gdyż sam będę się bronił i gotów jestem odpowiadać za swoje czyny. Proszę powiedzieć najbliższym, żeby za mną nie płakali [...]. Ponieważ Wyszyński nie chciał niczego ze sobą zabrać, oświadczając, że on przyszedł na stanowisko Prymasa z gołymi rękoma i to wszystko nie jest jego, przy pomocy sióstr spakowaliśmy niezbędne osobiste rzeczy. Przed wyjściem z gmachu prosił, żeby pozwolić mu wejść na chwilę do kaplicy pomodlić się”. Funkcjonariusze zabezpieczyli i wywieźli całą bibliotekę Prymasa Polski wraz z dokumentacją.

Okres uwięzienia również został dobrze udokumentowany w aktach śledztwa albowiem z uzyskanych informacji archiwalnych i odtajnionych meldunków większość okresu przebywania Prymasa w ośrodkach uwięzienia była szczegółowo dokumentowana, zarówno za pomocą podsłuchów, jak i innych osobowych źródeł informacji. Czas bezprawnego pozbawienia wolności Prymasa osobiście dla Jego osoby niewątpliwie stanowił okres próby i to w różnym wymiarze. Pewnym jest jednak to, że swoją postawą, jak i działaniami, na jakie w takiej sytuacji miał możliwość, wywierał duży wpływ na osoby mu towarzyszące, jak i inne osoby z Jego otoczenia.

Ostatecznie po przewiezieniu Prymasa Wyszyńskiego w październiku 1955 r. do Komańczy reżim izolacyjny zelżał. Prymas miał większą swobodę zarówno w poruszaniu się po domu zakonnym, jak i w spotkaniach z osobami z jego otoczenia. W dniu 26 października 1956 r. do Komańczy przyjechali Władysław Bienkowski – ówczesny Minister Oświaty i Zenon Kliszko – ówczesny Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości. Jeden ze świadków przyjazdu wymienionych mężczyzn tak przedstawiał jego przebieg: „Podczas spożywania śniadania siostra przełożona przyniosła wiadomość ks. Prymasowi, że Panowie Ministrowie przyjechali z Warszawy. Na tę wiadomość Ks. Prymas nadal spokojnie jadł śniadanie. Siostra kilkakrotnie sygnalizowała, że Panowie Ministrowie czekają, na co Ks. Prymas odpowiedział – ja czekałem trzy lata. Po piętnastu minutach Prymas włożył insygnia – krzyż, pierścień i piuskę i poszedł na spotkanie. Rozmowa trwała dwie godziny. Ministrowie prosili

o jedno, aby Ks. Prymas jak najszybciej stanął w Warszawie, na co odpowiedział, że był takiego samego zdania przez trzy lata”. Na zadanie pytania przez osobę towarzyszącą ks. Prymasowi, czy wymienieni ministrowie stawiali jakiegokolwiek warunki Ksiądz Prymas odpowiedział: „to ja stawiałem warunki, oni prosili mnie o jedno, abym powrócił jak najszybciej do Warszawy, bo jeżeli się to nie stanie, może w Polsce wybuchnąć powstanie, jak na Węgrzech”.

4. Ocena zatrzymania i pozbawienia wolności Prymasa

Dokonując oceny, w oparciu o zgromadzone dowody, bezsprzecznie stwierdzić należy, że zatrzymanie i pozbawienie wolności Prymasa Wyszyńskiego w okresie pomiędzy 25 września 1953 r. a 28 października 1956 r. było bezprawne i wyczerpywało znamiona przestępstwa z art. 248 § 2 *Kodeksu karnego* z 1932 r.³

Również oczywiste jest, że przestępstwo to stanowiło zbrodnię komunistyczną w rozumieniu ustawy o IPN. Ustawodawca w jej art. 2 ust. 1 stwierdzał w chwili zakończenia śledztwa, że „zbrodniami komunistycznymi w rozumieniu ustawy są czyny popełnione przez funkcjonariuszy państwa komunistycznego w okresie od dnia 17 września 1939 r. do dnia 31 grudnia 1989 r., polegające na stosowaniu represji lub innych form naruszania praw człowieka wobec jednostek lub grup ludności bądź w związku z ich stosowaniem, stanowiące przestępstwa według polskiej ustawy karnej obowiązującej w czasie ich popełnienia”.

Przestępstwo to również należy uznać nie tylko za zbrodnię komunistyczną, ale również za zbrodnię przeciwko ludzkości określoną art. 3 ustawy o IPN, rozumianą jako „poważne prześladowanie z powodu przynależności prześladowanych do określonej grupy narodowościowej, politycznej, społecznej, rasowej lub religijnej, jeżeli były dokonywane przez funkcjonariuszy publicznych albo przez nich inspirowane lub tolerowane”.

Wskazano, że wynikający z treści uchwały nr 700/53 Prezydium Rządu „nakaz zamieszkania” przez Prymasa w wyznaczonym klasztorze bez

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. *Kodeks karny*, Dz. U. Nr 60, poz. 571 z późn. zm. [dalej cyt.: k.k.].

prawa opuszczania go aż do nowego zarządzenia władz, co przy uwzględnieniu dalszych podjętych działań w tym zakresie, stanowiło pozbawienie wolności człowieka i nie miało żadnej podstawy prawnej.

Powołana zaś treść art. 70 pkt 3 Konstytucji PRL⁴, dekretu *o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych*⁵, bez wskazania konkretnego przepisu z tego aktu normatywnego oraz zarządzenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie wykonania dekretu⁶ nie przewidywały sankcji, jakie zastosowano wobec Prymasa Wyszyńskiego.

W odniesieniu do wszystkich osób, wobec których rozpatrywano pociągnięcie do odpowiedzialności karnej ustalono, że osoby te nie żyją. Niewątpliwie rozważania dotyczyły kontekstu działań w aspekcie niedopełnienia obowiązków przez najwyższych urzędników i funkcjonariuszy Polski Ludowej (art. 286 k.k.). Bezsporne jest również i to, że przez okres 50 lat kwestia pozbawienia wolności ks. Prymasa Wyszyńskiego była przedmiotem oceny jedynie publicystów i historyków. Pomimo ewidentnego naruszenia prawa wobec osoby Prymasa, żaden z organów ówczesnego Państwa, do zakresu którego należało strzeżenie praworządności, nie podjął działań zmierzających do ustalenia, czy w tej sprawie doszło do naruszenia prawa, w jakim zakresie i kto za naruszenie był odpowiedzialny.

W dniu 28 października 1956 r. ks. Prymas Wyszyński odzyskał wolność. Powrócił do Warszawy, do Pałacu Prymasowskiego przy ul. Miodowej 17. Okres ten nie zakończył jednak prowadzonej walki z Prymasem przez państwo. Świadczą o tym mające w okresie późniejszym fakty, w szczególności Jubileusz 1000-lecia Państwa Polskiego i List Biskupów Polskich do Biskupów Niemieckich. Jednakże, należałoby postawić tezę, że uwięzienie Prymasa Polski i poniesione wyrzeczenia osobiście przez S. Wyszyńskiego stanowiły bazę do przetrwania Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a następnie stanowiło

⁴ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*, Dz. U. Nr 33, poz. 232 z późn. zm.

⁵ Dekret z dnia 9 lutego 1953 r. *o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych*, Dz. U. Nr 10, poz. 32.

⁶ Zarządzenie Nr 61 Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 maja 1953 r. *w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych*, M.P. A-43, poz. 522.

zabezpieczenie działalności całego Episkopatu i w konsekwencji możliwości wyboru Polaka Papieża.

Podsumowanie

Reasumując należy stwierdzić, że uwięzienie ks. Prymasa Wyszyńskiego stanowiło akt całkowitego bezprawia. Upływ czasu i naturalna przyczyna w postaci zgonu osób odpowiedzialnych, nie pozwolił na postawienie prokuratorowi zarzutów i pociągnięcia do odpowiedzialności osób odpowiedzialnych za zbrodnię komunistyczną.

Śledztwo dotyczące uwięzienia Prymasa Stefana Wyszyńskiego

Streszczenie

Śledztwo dotyczące uwięzienia Prymasa Stefana Wyszyńskiego było prowadzone w Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie w latach 2001-2006. Postępowanie, po zgromadzeniu obszernego materiału dowodowego, zostało umorzone na podstawie art. 17 § 1 pkt 5 *Kodeksu postępowania karnego* wobec stwierdzenia, że sprawcy czynu nie żyją.

Słowa kluczowe: komunizm, Kościół katolicki, zbrodnia komunistyczna, śledztwo

Investigation Concerning the Imprisonment of Primate Stefan Wyszyński

Summary

The investigation concerning the imprisonment of Primate Stefan Wyszyński was conducted in the Commission of the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in Warsaw in 2001-2006. The proceedings, after gathering extensive evidence, was discontinued pursuant to Art. 17 § 1 point 5 of the *Code of Criminal Procedure* because of the statement that the perpetrators of the act are dead.

Key words: communism, Catholic Church, communist crime, investigation

Information about Author: DARIUSZ GABREL, Ph.D., prosecutor, The Institute of National Remembrance – Commission of the Prosecution of Crimes against the Polish Nation; ul. Gen. A. Kosińskiego 3, 05-825 Grodzisk Mazowiecki, Poland; e-mail: adres.taty@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-2219-1154>